

Традыцыі міжпакаленных адносін у сучасных гарадскіх сем'ях беларусаў

Важнейшым паказчыкам становічай дынамікі этнакультурных працэсаў у гарадской сям'і беларусаў з'яўляюцца традыцыі міжпакаленных адносін.

Менавіта традыцыі выконваюць шэраг вельмі патрэбных для развіцця этнасу функцый: утрыманне лепшых узораў культурнага вопыту і перадачу яго наступным пакаленням; селекцыю найбольш эфектыўных для сучаснага выкарыстання абрадаў і звычаяў; захаванне і падтрыманне самабытнасці нацыянальнай культуры і інш. Традыцыі разглядаюцца як элементы сацыяльнай і культурнай спадчыны; як спосаб фіксацыі ў сацыяльнай памяці ўзораў культуры, як спосаб трансмісіі (перадачы), рэпрадуктавання (узнаўлення) культуры; як сацыяльны, групавы вопыт, які набывае форму стэрэатыпу ў грамадстве і адлюстроўвае яго каштоўнасці (І.У. Суханаў, Э.А. Баллер, Э.С. Маркаран, А.Г. Спіркін і інш.) [1–4].

Адной з адметных сямейна-бытавых традыцый беларусаў з'яўляецца традыцыя матэрыяльнай і маральнай дапамогі бацькоў сваім дзецям і дзяцей – бацькам. У традыцыйнай нераздзеленай (шматпакаленнай) сям'і беларусаў, калі некалькі пакаленняў блізкіх і родных людзей пражывалі сумесна, бацькі як прадстаўнікі старэйшага пакалення апякалі дзяцей да таго часу, пакуль тыя не аддзяляліся і не становіліся самастойнымі. Але і аддзяліўшы дзяцей, бацькі не пераставалі іх падтрымліваць, пакуль тыя «не становіліся на ногі». Аўтарытэт бацькоў быў непахісным і іх дзеянні ўспрымаліся як неабходнасць, звычай.

Традыцыя дапамогі вымагала ўстаноўленага парадку, абавязковай падтрымкі роднасных узамаасувязей, якія былі заснаваны на пастаяннай дапамозе, падтрымцы, апекаванні, удзелу ў справах блізкіх і родных людзей. Гэты працэс не быў аднанапраўленым у традыцыйным грамадстве: падтрымка састарэлых бацькоў была святым абавязкам дзяцей таксама.

Разам з матэрыяльнай дапамогай бацькі перадавалі дзецям маральныя парадкі, сваім прыкладам абуджалі самыя лепшыя пачуцці да чалавека працы, старэйшых пакаленняў, выканання грамадскіх абавязкаў. «Працаваць не любіш, чалавекам не будзеш», «Паважай другіх і цябе будуць паважаць», «Любі сваю хатку, як родную матку», – казалі ў народзе.

Відавочна, што традыцыя матэрыяльнай і маральнай падтрымкі бацькамі дзяцей мае глыбокія карані, якія закранаюць эканамічныя асновы сям'і, але асновы яе ляжаць значна глыбей – у духоўнасці і маральнасці бацькоў. Можна сказаць, што як матэрыяльная, так і маральная традыцыя – гэта неад'емная частка светаўспрымання беларусаў, іх уяўленняў аб сувязях паміж пакаленнямі [5–7].

Менавіта гэты аспект узаемадзеянняў бацькоў і дзяцей быў заўважаны этнолагам М. Мід, якая даследавала традыцыі і звычаі выхавання і сацыялізацыі дзяцей розных народаў [8]. Яна вылучыла тры віды функцыянавання культуры па крытэрыю належнасці асобы да традыцыйнага ці сучаснага грамадства і вывяклі ўзроўні перадачы ведаў ад аднаго пакалення да другога. Першы від функцыянавання культуры называецца *постфігуратыўная культура*, другі – *кофігуратыўная культура*, трэці – *прэфігуратыўная культура*.

Постфігуратыўная культура характарызуецца наяўнасцю такіх выразных

прыкладаў і мадэляў жыцця, калі дзеці змалку ведаюць, якім яно будзе заўтра і праз дзесяць год. Кофігуратыўная культура – такі тып культуры, у якім мадэлямі для фарміравання ўзораў асабістага жыцця служаць сучаснікі, а не дзяды як прадстаўнікі мінулых пакаленняў. Прэфігуратыўная культура – тып культуры, у якой мадэлі будучага жыцця будуцца самімі дзецьмі і жыццё бацькоў і дзядоў не з’яўляецца адзіным значным узорам для пераймання.

Абагульняючы вызначаныя М. Мід асаблівасці культур, адзначым, што ўстойлівае бытаванне традыцый характэрна для постфігуратыўнай культуры; не вельмі ўстойлівае бытаванне традыцый – для кофігуратыўнай культуры; бытаванне традыцыі і навацыі – для прэфігуратыўнай культуры. Выдзяленне даных узроўняў бытавання традыцый дастаткова ўмоўнае, аднак у іх межах магчыма тлумачэнне працэсаў станаўлення мадэлі міжпакаленніх адносін у сучасных сем’ях.

Намi было праведзена этнасацыялагічнае апытанне 800 сем’яў беларусаў у 30 гарадах рэспублікі – сталіцы, абласных, сярэдніх і малых гарадах (2007 год) [9]. У Мінску колькасць апытаных склала 191 чалавек (23,9%), у абласных гарадах (Брэсце, Віцебску, Гомелі, Гродне, Магілёве) – 208 чал. (26%), у сярэдніх гарадах (Баранавічах, Полацку, Мазыры, Лідзе, Салігорску, Маладзечне, Бабруйску) – 190 чал. (23,8%), у малых гарадах (Іванаве, Каменцы, Жабінцы, Докшыцах, Талачыне, Ветцы, Хойніках, Буда-Кашалёве, Вялікай Берастовіцы, Скідалі, Беразіне, Слуцку, Жодзіне, Чэрвені, Клецку, Мсціслаўлі, Чэрыкаве) – 211 чал. (26,4%). Распрацоўка выбаркі даследавання зыходзіла з даных статыстыкі 2007 г.: у рэспубліцы налічвалася 1806767 сямей беларусаў і прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей; сем’яў беларусаў – 1240741, што склала 68,7% ад ўсёй колькасці сем’яў [10].

Мэтай апытання было высвятленне ступені бытавання сямейна-бытавых традыцый ва ўмовах змяненняў ва ўкладзе жыцця. Важнейшай задачай апытання стала вызначэнне ступені бытавання традыцый матэрыяльнай і маральнай дапамогі бацькоў дзецям і дзяцей – бацькам. Атрыманыя вынікі апытання разгледзім у залежнасці ад тыпу сям’і, тыпу горада, адукацыі рэспандэнтаў.

Сярод тых рэспандэнтаў, хто атрымлівае дапамогу ад сваіх бацькоў у выглядзе маральнай падтрымкі і каму бацькі рэальна дапамагаюць па гаспадарцы, больш аказалася ва ўскладненых (нуклеарных) сем’ях (56,4% і 41,5% адпаведна); сярод тых рэспандэнтаў, каму бацькі дапамагаюць у доглядзе і выхаванні малалетніх дзяцей і аказваюць пастаянную матэрыяльную падтрымку, больш аказалася ў няпоўных (нуклеарных) сем’ях (52,5%; 38,6%); сярод тых рэспандэнтаў, хто атрымлівае ад бацькоў матэрыяльную дапамогу толькі час ад часу, больш у малых (нуклеарных) сем’ях (41,3%). 12,9% прадстаўнікам малых сем’яў пастаянна патрабуецца грашовая дапамога бацькоў.

Сярод тых рэспандэнтаў, хто сам аказвае бацькам дапамогу ў час іх хвароб, падтрымлівае старых парадамі і маральна, дапамагае па хатняй гаспадарцы, часам грашыма, больш рэспандэнтаў з няпоўных (нуклеарных) сем’яў (77,2%; 76,2%; 75,2%; 30,7%).

Сярод апытаных рэспандэнтаў тых, хто сам аказвае дапамогу бацькам у выпадку іх хваробы, падтрымлівае ў гэты час хатнюю гаспадарку, а таксама дапамагае матэрыяльна, больш аказалася прадстаўнікоў з малых (нуклеарных) сем’яў (50,2%; 44,2%; 17,1%).

Сярод тых, хто аказвае толькі маральную падтрымку сваім бацькам, больш сярод ускладненых сямей (51,9%).

Высновай апытання могуць быць наступныя абагульненні: сярод тых рэспандэнтаў, якія лічаць, што бацькоўская матэрыяльная дапамога носіць толькі сімвалічны характар, што яна не ўплывае на матэрыяльнае становішча сям’і, больш станоўчых адказаў атрымана ва ўскладненых (нуклеарных) сем’ях

(55,1%); сярод тых сем'яў, якія лічаць, што бацькоўская падтрымка з'яўляецца вельмі для іх істотнай, аказалася больш прадстаўнікоў з няпоўных (нуклеарных) сем'яў (40,0%); частка няпоўных сямей лічыць, што без матэрыяльнай падтрымкі яны і ўвогуле не змаглі б пражыць (18,9%).

Як бачым, чым большая сям'я, тым менш матэрыяльнай дапамогі патрабуецца для яе жыццёўстойлівасці, а чым меншая – тым большай падтрымка яна патрабуе. Прадстаўнікі ўсіх тыпаў сямей адзначылі, што галоўным у адносінах з бацькамі з'яўляецца не матэрыяльная (грашовая) дапамога, а добразычлівасць, спрыяльнасць, удзел у іх агульных сямейных справах. Сям'я Алены і Юрыя Г. з г. Гродна выказала такое меркаванне: «У нашай сям'і трое малых дзяцей, нягледзячы на тое, што мы атрымалі кватэру і маем дзяржаўную падтрымку, без бацькоўскай дапамогі нам было б цяжка». Алена дадала: «Бацькі мае живуць у невялікім горадзе, але ж трымаюць гаспадарку, таму дапамагаюць пастаянна, не лічацца ні з затратамі, ні з часам». Юры сказаў: «Мае бацькі – гараджане, таму ад іх мы маем дапамогу толькі па доглядзе дзяцей, і то не заўсёды. Прыходзіцца разлічваць толькі на сябе» [9, л. 1145–1200]. Данае выказванне тыповае для многіх сямейных гараджан, у ім адлюстраваны цесныя сувязі, якія знітоўваюць бацькоў і дзяцей.

Характэрнымі асаблівасцямі бытавання традыцыі матэрыяльнай дапамогі і маральнай падтрымкі ў залежнасці ад тыпу горада з'яўляюцца наступныя: сярод тых рэспандэнтаў, хто атрымлівае дапамогу ад сваіх бацькоў у выглядзе маральных парад, каму бацькі дапамагаюць у выхаванні дзяцей і аказваюць матэрыяльную падтрымку час ад часу, зрэдку, больш аказалася з абласных цэнтраў (64,5%; 54,1%; 47,7%); а тых рэспандэнтаў, каму аказваецца матэрыяльная дапамога пастаянна, больш прадстаўнікоў жыхароў з малых гарадоў (33,5%).

Дапамогу ад бацькоў па гаспадарцы больш атрымліваюць сем'і з Мінску (27,9%). Сярод тых рэспандэнтаў, каму бацькі дапамагаюць матэрыяльна зрэдку, час ад часу, аднак іх дапамога значная, больш жыхароў з сярэдніх гарадоў (41,4%). Ацэнка ступені бацькоўскай матэрыяльнай дапамогі і падтрымкі наступная: сярод тых рэспандэнтаў, якія лічаць, што бацькоўская матэрыяльная дапамога носіць толькі сімвалічны характар, больш станючых адказаў атрымана ў сем'ях, якія живуць у Мінску (52,9%).

Сярод тых сем'яў, якія лічаць, што бацькоўская падтрымка з'яўляецца для іх вельмі істотнай, аказалася больш прадстаўнікоў з малых гарадоў (36,2%), а частка сем'яў, што живуць у сярэдніх гарадах, лічыць, што без матэрыяльнай падтрымкі яны і ўвогуле не змаглі б пражыць (13,6 %).

З тых рэспандэнтаў, хто сам аказвае сваім бацькам дапамогу не толькі маральна, але ж і клопоціцца аб іх у час хваробы, больш аказалася сем'яў з абласных цэнтраў (72,9%; 70,6%). Атрыманы высокі паказчык рэальнай дапамогі бацькам – прыклад дбайнасці і выканання абавязку, клопату дзяцей пра бацькоў.

Амаль трэцяя частка апытаных – жыхары малых гарадоў адказалі, што яны аказваюць сваім бацькам матэрыяльную дапамогу і дапамогу па вядзенні хатняй гаспадаркі, асабліва калі бацькі – жыхары сельскай мясцовасці (25,8%; 64,2%). Сярод жа тых апытаных, хто падтрымлівае бацькоў толькі маральна, больш жыхароў з сярэдніх гарадоў (52,3%); тых, хто падтрымлівае бацькоў толькі матэрыяльна, больш у Мінску (18,4%).

Такім чынам, рэспандэнтам, якія живуць у малых і сярэдніх гарадах, найбольш патрабуецца ад бацькоў матэрыяльная падтрымка.

Самі ж рэспандэнты з абласных гарадоў больш аказваюць маральную падтрымку сваім бацькам, істотнай з'яўляецца дапамога па хатняй гаспадарцы бацькам, чые дзеці живуць у малых гарадах, маральная падтрымка аказваецца больш тымі рэспандэнтамі, што живуць у сярэдніх гарадах, а грашовая дапамога тымі рэспандэнтамі, што живуць у г. Мінску.

У залежнасці ад адукацыі рэспандэнтаў, якія ўдзельнічалі ў апытванні, традыцыя дапамогі існуе ў наступных варыянтах: сярод тых рэспандэнтаў, хто атрымлівае дапамогу ад сваіх бацькоў як у выглядзе маральных парад, так і ў выглядзе матэрыяльнай падтрымкі, больш выявілася сем'яў з няпоўнай сярэдняй адукацыяй (100%); сярод тых рэспандэнтаў, каму патрэбна пастаянная матэрыяльная падтрымка, больш выявілася сем'яў з агульнай сярэдняй адукацыяй (35,4%).

Сярод тых рэспандэнтаў, хто атрымлівае дапамогу ад бацькоў у выглядзе маральных парад і догляду дзяцей, больш аказалася апытаных з вышэйшай адукацыяй (39,9%; 26,1%).

Сярод тых рэспандэнтаў, хто сам аказвае сваім бацькам дапамогу пад час іх хвароб, больш рэспандэнтаў з няпоўнай адукацыяй (100%), тых рэспандэнтаў, хто падтрымлівае маральнымі парадкамі, аказвае дапамогу грашмыма, больш рэспандэнтаў з вышэйшай адукацыяй (72,5%; 23,8%). Сярод тых, хто аказвае дапамогу па гаспадарцы, больш з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй (68,1%).

Сярод апытаных рэспандэнтаў тых, хто сам аказвае дапамогу бацькам у выпадку іх хваробы, больш рэспандэнтаў з няпоўнай сярэдняй адукацыяй (100%).

Як відавочна, бацькоўская матэрыяльная дапамога больш патрэбна дзецям, у якіх не дастаткова высокая адукацыя, а тым рэспандэнтам, якія маюць вышэйшую адукацыю, больш патрэбна маральная падтрымка. Самі рэспандэнты больш аказваюць сваім бацькам дапамогу маральнага суправаджэння, чым матэрыяльнага.

Зыходзячы з вышэйсказанага, найбольш распаўсюджанай мадэллю аказання дапамогі ў залежнасці ад адукацыі з'яўляецца матэрыяльная грашовая падтрымка бацькамі дзяцей час ад часу, а дзецьмі бацькоў – дапамога пад час іх хвароб ці дапамога па хатняй гаспадарцы.

Такім чынам, па выніках даследавання зафіксавана, што найбольш распаўсюджанай сярод бацькоў з'яўляецца мадэль аказання матэрыяльнай дапамогі дзецям час ад часу, а сярод дзяцей, якія дапамагаюць бацькам, – мадэль аказання маральнай дапамогі і парад. Вызначэнне данай мадэлі ўзаемаадносін паміж бацькамі і дзецьмі – сведчанне змянення традыцыі ўзаемаасувязей пакаленняў, сярод якіх раней больш устойлівай традыцыяй была матэрыяльная дапамога бацькоў сваім дзецям, што сведчыла аб пастаяннай трансляцыі мадэлі і каштоўнасцей іх жыцця; а на сучасным этапе відавочна змяненні – бацькі аказваюць матэрыяльную дапамогу зрэдку, дзеці ў стане самі забяспечыць сябе, аднак, выяўлена, што і бацькам і дзецям патрэбны ўзаемны клопат, маральная падтрымка.

Як відавочна, этнакультурныя працэсы ў сучаснай сям'і беларусаў развіваюцца дынамічна, адбываецца станаўленне мадэлі міжпакаленных адносін. Згодна з меркаваннем М. Мід, адбываецца паступовы пераход ад аднаго тыпу культуры да другога, – ад постфігуратыўнага да кофігуратыўнага, ад кофігуратыўнага – да прэфігуратыўнага, калі здзяйсняецца спалучэнне традыцый і навацый.

ЛІТАРАТУРА

1. **Суханов, И.В.** Обычаи, традиции и преемственность поколений / И.В. Суханов. – М.: Политиздат, 1976. – 216 с.
2. **Баллер, Э.А.** Преемственность в развитии культуры / Э.А. Баллер. – М.: Наука, 1969. – 294 с.
3. **Маркарян, Э.С.** Узловые проблемы теории культурной традиции / Э.С. Маркарян // Совет. этнография. – 1981. – № 2. – С. 78–96.
4. **Спиркин, А.Г.** Человек, культура, традиция / А.Г. Спиркин // Традиция в истории культуры / отв. ред. В.А. Карпушин. – М., 1978. – С. 5–14.

5. **Беларусы: гіст.-этнагр. даслед.**: у 10 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэдкал.: В.К. Бандарчык [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 1995–2007. – Т. 5: Сям'я / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – С. 27–41.
6. **Калачова, І.І.** Гістарыяграфія праблемы сям'і беларусаў у кантэксце еўрапейскай культурнай традыцыі ў другой палове XX – пач. XXI ст. / І.І. Калачова // Пытанні мастацтва, этналогіі і фалькларыстыкі / Ін-т мастацтвазнаўства, этналогіі і фальклору; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск, 2008. – Вып. 4. – С. 294–305.
7. **Калачова, І.І.** Народныя традыцыі і звычаі выхавання: этнапед. спадчына народаў Беларусі / І.І. Калачова. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 1999. – С. 35–57.
8. **Мид, М.** Культура и мир детства: избр. произведения / М. Мид. – М.: Наука, 1988. – С. 322–361.
9. **Семья белорусов в городе:** образ жизни и традиции: материалы и анализ этносоциол. опроса семей белорусов, 2007 г. // Архив института искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы НАН Беларуси. – Фонд 6. – Оп. 14. – Д. 141. – Л. 1145–1200.
10. **Калачева, И.И.** Семья в современном белорусском обществе: реалии и перспективы развития / И.И. Калачева. – Минск: Респ. ин-т высш. шк., 2008. – С. 5–10.

S U M M A R Y

One of the most important indicators of the positive dynamics of ethnocultural processes in urban Belarusian families is the system of relations between generations. In this work the model of transmissions between generations is researched, the features of their existence according to the family type, town type and respondents' education are discovered, using the examples of studying the traditions of material and moral help from children to their parents. Also a conclusion was drawn that in the system of relations between generations in urban Belarusian families a gradual dynamic change from traditional to modern culture is taking place.

Поступила в редакцию 22.12.2008